

Ramon ARNABAT MATA: *Asociaos y seréis fuertes. Sociabilidades, modernizaciones y ciudadanías en España, 1860-1930*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2019, 500 pàgines.

La primera característica a remarcar del llibre de Ramon Arnabat és l'ambició, tant des de la perspectiva de l'acumulació d'informació que aporta com de la proposta interpretativa. La hipòtesi de l'obra se sustenta en la influència que va tenir l'associacionisme en la modernització d'Espanya, en un sentit molt ampli: «Nuestra hipótesis es que el asociacionismo popular se interrelaciona directamente con los diferentes ritmos de modernización social, cultural y política a nivel territorial, con los procesos de politización y socialización política y con la formación y construcción de ciudadanías, de capital social, en el marco de una sociedad desigual y profundamente dividida en clases sociales y en roles de género» (p. 26). Malgrat que el títol faci referència a «sociabilitats», el mateix autor aclareix des de l'inici que se centra en la sociabilitat organitzada, formal i popular.

Per corroborar la hipòtesi plantejada, la primera part del text presenta la descripció sistemàtica del món associatiu espanyol dels anys 1860-1930 i la segona part les diverses modernitzacions experimentades en aquelles dècades (socioeconòmica, cultural, política) i la relació amb l'associacionisme, de manera que el tercer i últim bloc esdevé una síntesi de les idees fonamentals de les pàgines anteriors (i la noció de «ciutadanes» agafa més protagonisme per la seva utilitat per sistematitzar-les). I com a teló de fons, no solament per contextualitzar sinó també com un element explicatiu fonamental, apareixen les diferències regionals.

Un cop mostrada l'estructura del llibre, hi aprofundirem tot seguit. La primera part del llibre descriu la sociabilitat formal, és a dir, l'associacionisme (tot i algunes referències a espais de sociabilitat informal, com ara tavernes, cafès o teatres), i presenta multitud de dades procedents de nombrosos censos i referències de naturalesa extremadament diversa. Sotmet tota aquesta informació a la crítica documental pertinent, de manera que, en ocasions, el lector queda desbordat per tanta acumulació d'erudició i d'informacions que no sempre són del tot coincidents, per la naturalesa heterogènia de les fonts.

Ramon Arnabat parteix d'una pauta evolutiva que havia presentat en treballs anteriors: impuls inicial fins a 1887, desplegament des de 1887 fins a 1901 i consolidació entre 1901 i 1930. La primera etapa es mou entre el control i la repressió per part de les autoritats, atemorides davant l'increment de l'associacionisme popular i la seva expansió territorial, en un procés en què les classes populars van anar ocupant espais públics de sociabilitat. Amb la llei d'associacions de 1887 quedà reconegut el dret d'associació, tot i que l'objectiu no era el de fomentar-lo, sinó més aviat de vigilar-lo. I a partir de 1901 es produí un creixement de l'associacionisme mutual i cooperatiu (infravalorat a les estadístiques oficials), de l'agrari, de l'obrer, del catòlic, del cultural, dels monts de pietat i de les caixes d'estalvi, i del paper de les dones. Ramon Arnabat descriu amb precisió aquest creixement, que, en conjunt, va tenir un impacte notable per fomentar l'organització autònoma de sectors populars.

A banda de les dades generals, s'hi analitzen tres casos específics: Catalunya («tsunami asociativo»), Astúries («Atenas del Norte») i Cadis («Atenas del Sur»). Sobre la importància de l'associacionisme català aporta dades molt significatives: va ser el territori amb una densitat associativa més alta en el conjunt d'aquelles dècades (un 50% superior a la mitjana espanyola): el 1887 Catalunya concentrava una tercera part del total d'associacions, i van tenir una gran importància les capitals comarcals i les ciutats petites i mitjanes. Les zones amb la densitat més baixa són Castella-la Manxa, Extremadura, Galícia i les Illes Canàries: tal com succeeix amb altres indicadors històrics, en l'associacionisme també es detecten unes ca-

racterístiques diferencials de l'antiga Corona d'Aragó enfront de la major part de l'antic Regne de Castella, amb densitats més baixes.

La segona part del llibre comença amb la descripció de les diverses modernitzacions experimentades a l'Espanya d'aquelles dècades: socioeconòmica, cultural i política. Tot i que el concepte de *modernització* ha estat objecte de debat, que l'autor aborda més endavant, l'ús en el llibre està ben argumentat. Dedica desenes de pàgines a sintetitzar l'evolució demogràfica, econòmica, cultural i política espanyola, una aportació que supera la temàtica de l'associacionisme i que és remarcable per si mateixa. La línia argumental és la relació directa entre territoris amb alta densitat associativa i territoris amb processos de modernització més dinàmics, quantificats amb paràmetres tan diversos com són el creixement econòmic, la urbanització, el nombre de teatres i de diaris, l'escolarització o l'alfabetització. En termes generals, la relació queda constatada.

Tot seguit acumula arguments per relacionar l'auge associatiu amb el dinamisme polític i les reclamacions de drets de ciutadania, a partir de l'anàlisi de les conjuntures polítiques. Les variables amb què treballa són els nivells de participació en les eleccions generals i els vots i els escons obtinguts per republicans i socialistes, representatius d'una ampliació dels marges de la dinàmica política. I, molt significativament, durant el Sexenni Democràtic i la Restauració la major part de les regions amb més presència republicana-socialista tenien una densitat associativa elevada. Hi ha altres correlacions entre un suport elevat a candidatures d'esquerres o republicanes i factors com una presència més gran de cooperatives i mútues, o uns percentatges d'escolarització i alfabetització més elevats.

El marc que dibuixen aquestes dades té una gran potencialitat explicativa i permet que en el futur es puguin plantejar recerques monogràfiques per baixar l'anàlisi a una altra escala, amb tota la finesa necessària, i per abordar les excepcions puntuals que apareixen en les correlacions mencionades. No obstant això, el llibre igualment va introduint matisos i, per exemple, fuig de la dicotomia entre un món urbà polititzat i un món rural suposadament tradicional i despolititzat, o recorda que un sector de les classes populars es va polititzar i socialitzar en espais del tot moderns però inserits en cultures polítiques conservadores i antiliberals.

Al capítol final, Ramon Arnabat remarca la tesi que ha volgut corroborar en els centenars de pàgines anteriors: l'associacionisme, com a factor dinamitzador de la modernització d'un país, n'incrementa el capital social, acaba fomentant la participació ciutadana i la democràcia; és una escola de ciutadania. Tot i que inicialment els conceptes estructuradors de l'obra podien semblar amplis (sociabilitats, modernitzacions i ciutadanes), finalment bona part de la recerca centra l'esforç en elements més concrets com l'associacionisme popular, la politització de les classes populars i la «ciutadanització».

La conclusió fonamental apareix de manera clara: des d'una perspectiva general, hi hagué una correlació entre densitat associativa i modernització regional econòmica, social, cultural i política. L'obra incideix en elements importants remarcables, com són la polifuncionalitat de les associacions més enllà de la denominació oficial que tinguessin, i l'hegemonia de les entitats recreatives, culturals i instructives (tot i que el seu pes dins el conjunt de l'associacionisme es va anar reduint). Quant a la distribució territorial de la densitat associativa, destaca tota la zona mediterrània i cantàbrica, a més a més d'Aragó, la Rioja, Navarra i Madrid. El quadre de la pàgina 392 és il·lustratiu i mostra la preeminència catalana en aquestes dades de densitat.

L'ús de la noció *ciutadanes* és significatiu d'una preocupació que apareix al llarg de l'obra, i de manera més explícita a les pàgines finals: malgrat que faci referència a processos de modernització social i cultural, al capdavall l'element fonamental de la seva tesi se centra en la politització o la socialització política de les classes populars, relacionada amb el

que denomina «construcció de ciutadanes». La definició que fa de la socialització política, a l'inici del llibre, és aclaridora: «el largo y contradictorio proceso mediante el cual las personas aprenden las prácticas, usos e importancia de la política e intervienen en ella de forma colectiva compartiendo espacios y experiencias con otros individuos» (p. 23). Remarca la manca de subordinació respecte a la «modernització econòmica» de tots els altres factors analitzats, de manera que pot plantejar les relacions entre associacionisme i una modernització entesa com un fenomen molt divers vinculat a la formació de ciutadanes. Així explicita alguns dels supòsits principals de l'obra: sense associacionisme les classes populars no poden formar-se com a ciutadans autònoms i difícilment es poden produir les modernitzacions esmentades anteriorment; i, en conseqüència, hi ha una relació estreta entre els graus de densitat associativa i els diversos graus de modernització.

L'esforç de recerca arxivística i de treball bibliogràfic és ingent, la quantitat de dades és immensa i és inqüestionable la utilitat dels més de cent mapes que conté per sintetitzar la informació essencial. I, com qualsevol obra d'aquestes dimensions, sempre es pot mencionar algun aspecte formal millorable: per exemple, tal com el mateix Ramon Arnabat admet, l'ús de l'indicador «densitat associativa» als mapes demana un cert esforç de comprensió (un problema incrementat per l'explicació poc clara que apareix a la llegenda sobre els percentatges, que s'hagués pogut resoldre amb l'afegit «inferior / superior a la mitjana» o un altre de similar); i també facilitaria la lectura dels mapes haver-hi emprat gammes de grisos (l'expressió gràfica dels diversos nivells de densitat associativa dificulta la visualització ràpida de la gradació territorial d'aquest indicador).

Comptat i debatut, són detalls menors davant una aportació molt important que mostra la influència decisiva dels mecanismes de sociabilitat formal sobre la identitat i els valors dels individus, sobre l'evolució de les societats. Uns mecanismes que des de fa anys bona part de la historiografia ha inserit com a factors decisius per comprendre les dinàmiques històriques.

Josep M. PONS-ALTÉS*
Universitat Rovira i Virgili

* Josep M. Pons-Altés, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6833-8241>.